

KONTRA MIKLÓS

„Egyfajta kutatói reflexióra” kért fel a *Regio* szerkesztősége, és feltett öt kérdést. Ezekre szerény tehetségem szerint megpróbálok válaszolni, de előre bocsátom, hogy nekem nagyon hiányzik egy hatodik kérdés, és sajnálom, hogy a szerkesztőknek ez eszébe sem jutott. Így aztán várható, hogy „a megszólított kutatói kör” – zömmel kiváló, érdemdús férfiak, de túl kevés nő – az engem érdeklő kérdésről csak sporadikusan, kvázi véletlenül fognak bármit is mondani. Kezdjük hát!

1.

Nemigen alakult át semmilyen fogalom a magyar nyelvészetben a kisebbségkutatás terén, hisz ilyesmi 1989 előtt nem létezett, tehát nem volt minek átalakulnia. Sok vesződséggel, néha jó kutatásokkal is, kialakítottunk egy társalgási mezőt a magyar nyelvészetben, aminek eredményeképp 2009-ben immár a nemzetközi szaktudományos körökben is értelmezhető módon beszélünk a magyar nyelvi kisebbségekről. Itthon ezt sokan nem értik, még ma sem, de egyre inkább kiszorul a magyar(országi) diskurzusból is a (sokszor jó szándékú, de ostoba) nyelvmentő retorika. Örülök, hogy részem volt (színpadi sűgőként) abban, hogy az MTA 2002. évi közgyűlésén Szilágyi N. Sándor, Lanstyák István és Csernicskó István is előadott (persze kár, hogy Szilágyi kitűnő, korszakváltó előadása csak 2008-ban látott nyomdafestéket).

2.

A kilencvenes években egyebek mellett azon ügyködtem, hogy a nyelvi emberi jogokat megismertessem a magyarokkal. Ez a szakmai mezőnyben nem volt sikertelen, 1997-ben olyan nemzetközi konferenciát rendeztünk Budapesten (30 ezer dolláros Open Society Institute támogatással és 300 ezer forintos magyar „matching fund”-dal, ezen osztozott az MTA és a Szalay utcai Minisztérium, utóbbi 0 forinttal), amelyen a térségben azóta sem volt. Világstárok, közép-európai előadók és NGO-kat hoztunk össze 3 napra, na meg politikusokat is: Bauer Editre, Csáky Pálra és Miroslav Kusýra biztosan emlékszem. 1999-ben megjelent a *Language: A Right and a Resource, Approaching Linguistic Human Rights* című konferenciakötetünk is, nagy nemzetközi siker volt. Sajnos mindannak a szaktudományos pezszésnek és pályaelőnyünknek, amink

akkor volt, semmi érdemleges hatása nem lett a Kárpát-medencei nyelvi kisebbségekre nézvést.

3.

Erre nem tudok érdemben válaszolni. Biztos változott sok minden. Van, ami jobb lett 1989 után, s van, ami tovább romlott.

4.

Nem tudom, mik lesznek a magyar nyelvészeti kisebbségi kutatásokban a kulcskérdések. Azt tudni vélem, hogy az elmúlt 20 évben a kutatási irányok, a különféle méretű és finanszírozású projektek enyhén szólva laza kapcsolatban voltak a Kárpát-medencei magyarok igazi szükségleteivel. Láttam olyan sok-tíz-millió forinttal támogatott kutatást, amit hozzá nem értők Budán kitaláltak, ráerőltettek a határon túli magyar nyelvészekre, s aminek a kára sokszorosan több volt, mint a haszna. Láttam azért mást is, szerencsére. Azért mondom, hogy nem tudom, mit hoz a jövő, mert fogalmam sincs arról, hogy meg fog-e változni az a gyakorlat (támogatási rendszer), amit Hunčík Péter 2003-ban így aposztrofált: „amely bedolgozóként foglalkoztatta a magyar szakértelmiség tagjait, vagyis úgy volt szervezve, hogy a kisebbségi kutatók csak részfeladatokat tudtak elvégezni, az anyag végső feldolgozása, a kutatás összegzése Budapesten történt”. A Regioban (2003: 262) Tóth Károly ugyanerről ezt nyilatkozta: „mi hiába kérdezzük le Szlovákiát, hiába kapjuk meg a szlovákiai adatokat, azt a kérdőívet nem mi állítottuk össze, nem a mi szándékainkat, nem a mi értékeinket, nem a mi kutatási céljainkat tükrözi. Következésképp nagyon keveset tudunk belőle hasznosítani”. Értsük meg jól: ment (s megy) a magyar adófizetők pénze például Somorjára, s Tóth Károly azt mondja: „nagyon keveset tudunk belőle hasznosítani”, mert a magyarországiak ezt a pénzmozgást így szervezik meg. Nem tudom, meg fog-e ez változni, s ha igen, mikor túliakat a magyarországiak adatszolgáltóknak tekintik, akiket bármikor felhívhatnak, s akiktől azonnali válaszokat kérnek, miközben releváns kérdéseket sem tudnak föltenni. Azt sem tudom, mikor fog megváltozni, amit egyik kollégám „tútorkodásnak” nevez: a „jaj, de sajnálunk benneket, hogy ilyen nehéz sorsotok van!”-féle magyarországi attitűd. Ezzel a magyarországiak (politikuskok, újságírók, bürokraták és tudományos figurák) kétfelől erősítik a határon túli magyarokban a kisebbségi érzést:

a saját többség lekezelő viselkedéséhez hozzáteszik a magyar anyaországi lealacsonyító viselkedést.

5.

A magyar nyelvváltozatok szétfelődése és a többközpontú magyar nyelvről szóló viták után hogyan látja a nyelvi tervezés gyakorlati lehetőségeit és a határtalanítás programjának hatékonyságát?

(a) a határtalanítás programjának hatékonyságát ma még nem lehet megítélni. A szándék helyes, a munkások szorgalmasak, a munkafeltételek hiányoznak. Mindenki, aki ebben érdemben dolgozik, ki van szolgáltatva a magyarországi szereplők kényének-kedvének, retorikai támogatásának (ebből a retorikából nem ritkán süt a szaktudományos tájékozatlanság, ami sérti a kolozsvári, beregszászi, dunaszerdahelyi és maribori magyar nyelvészeket), esetenként a határon túli magyar nyelvészeket rákényszerítik magyarországi biznissz-érdekek szolgálatára is. Ahogy ma ez a dolog kinéz, abból érdemi, hasznos változás csak csoda révén jöhet létre.

(b) „a többközpontú magyar nyelvről szóló viták után” – Saly Noéminek hála, ez a vita jól dokumentálva van (*Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, Osiris Kiadó, 1998). Aki ismeri a vita lényegét, szomorúan állapíthatja meg, mennyire fölkészületlenek voltak a magyar(országi) nyelvészek arra a szakmai feladatra, aminek megoldása parancsoló szükségszerűség lett 1989-ben: miként lehet elősegíteni azt, hogy a magyar anyanyelvű kisebbségi emberek nyelvileg is otthonosabban éljék életüket ott, ahol élnek? Akadémikustól a szórványtelepülésen áldozatosan küszködő tanítóig senki nem tudta, mit kéne tenni. Amit tudtak, abban tudományos szempontból kódolva volt a kudarc, de hát ők jót akartak, ezért amikor néhányan előálltunk „eretnek” nézeteinkkel, elkerülhetetlenül „hazaárulóknak” bélyegeztek minket. Mára a hazaárulózás lecsihadt, de a magyar nyelvi ideológiának (értsd: 13 millió Kárpát-medencei magyar nyelvi kérdésekről való gondolkodásának) az átalakítása még óriási feladatunk.

(c) „hogyan látod a nyelvi tervezés gyakorlati lehetőségeit?” – kérdezik a szerkesztők. *Minek a lehetőségeit? Hol? Magyarországon és a környező államokban NINCS nyelvi tervezés.* Lehetne, de nincs. Ami van, az távolról sem hajaz arra, aminek lennie kéne. Jó, elismerem, hogy Szlovákiában és Ukrajnában, ami 2009-ben van, az *explicit* nyelvi tervezés – a legrosszabb lingviciista fajtából. Nálunk s a legtöbb környező országban nincs *explicit* nyelvpolitika, nincs olyan államilag támogatott

racionális, szisztematikus és tudományosan is megalapozott nyelvstratégia, amilyen van például Észtországban, Finnországban, Franciaországban, Svédországban s másutt. Ami nálunk van, az *implicit* nyelvpolitika: egy minisztériumi csinovnyik nem ismeri el Magyarországon az Ukrajnában kitűnő ukrán érettségít tevő magyar diák ukrán nyelvtudását; egy falusi önkormányzat bezárja a román általános iskolát gazdaságossági okokra hivatkozva; a magyarországi oktatásfinanszírozási rendszer olyan, aminek hatására kiürülhet egy határon túli magyar iskola; egy egyetemi rektor meghirdetheti azt a programot, hogy az idegen nyelvszakos bölcsészek készüljenek arra a karrierre, ami a klinikákon vár rájuk a recepcióspultnál; a strasbourggi magyar tolmácsoknak és fordítóknak évekig nincs magyar főnöke, ezért úgy fordítanak, ahogy jónak látják; a magyar oktatási miniszterek előbb kettőről egyre csökkentik a magyar középiskolákban alanyi jogon tanulható idegen nyelveket, majd az angolt alanyi jogon tanulhatóvá teszik; ugyanők átalakítják az állami nyelvvizsgákat, minek következtében Magyarországon drasztikusan csökken az idegen nyelvek tanulása; a Központi Statisztikai Hivatal a népszámláláskor láthatatlanná teszi a beásokat (mert anyanyelvileg „összevonja” őket a cigány anyanyelvűekkel) stb. Ezért a magyar(országi) politikusok bármit mondhatnak s tehetnek nyelvi ügyekben, bármekkora jót (erre nem tudok példát) vagy rosszat (erre sok példa van) tehetnek, következmények nélkül tehetik. S természetesen e közben a ma legismertebb magyar „nyelvész” (esetenként MTA támogatással) minden csatornán terjeszti a nyelvi tévhiteket, babonákat, sületlenségeket. Időnként kigúnyolja a határon túli magyarokat is, például az akkor (2005. április 17-én) még Kossuth Rádiónak hívott adón.

Áttérek a szerkesztők által fel nem tett, engem nagyon nyugtalanító 6. kérdésre: *Mit kéne (s mit lehetne) tenniük a magyar nyelvészeknek (s tágabban: a társadalomkutatóknak), annak érdekében, hogy a meglévő szaktudományi ismereteket a politikusaink a magyarok javára hasznosítsák?*

A dolog súlyát illusztrálándó, emlékeztetek arra, hogy a magyarországi közoktatási rendszer úgy működik, hogy nem csökkenti, hanem növeli a tanulók induló esélykülönbségeit, a szegényeket szegényebbé, a gazdagokat gazdagabbá teszi. Egy friss tanulmányban Csapó (2008: 75) ezt így fogalmazta meg: „A magyar iskola nemzetközi mértékkel mérve is kiemelkedően szelektív.” A közoktatás az adófizetők adójából működik, s az adófizetőknek kárt okoz. Közpénzből társadalmi kárt okoznak – az oktatáspolitikusaink. Hasonló dolog történik nyelvpolitikai ügyekben

is, ezekben a károkat azok a politikusaink okozzák, akik közvetlen vagy közvetett intézkedéseikkel és nyilatkozataikkal befolyásolják a magyarok nyelvhasználatát.

Jó évtizede komoly és önkritikus viták zajlanak a nyugati szociolingvisztikában arról, hogy a 40 év alatt felhalmozott és társadalmilag jól hasznosítható kutatási eredményeket nem sikerül(t) a nyelvészeknek eljuttatni azokhoz, akik leginkább hasznosíthatnák őket: a „helyes” beszéd követelményének áldozataihoz, a nyelvi kisebbségekhez, a törvényszövegeket értelmezni képtelen állampolgárokhoz stb. Nálunk ugyanez a helyzet. Társadalmi vonatkozásokra érzékeny nyelvészként elborzadtam, amikor

- 1995 őszén a rendkívüli nemzetközi felháborodást is kiváltó szlovák államnyelvtörvény vitáiban egy szlovákiai magyar politikus azt hangoztatta, hogy az USA-beli „English only” politikai mozgalom az Amerikába bevándorlók megsegítését célozza, s politikusunk azt is kifejtette, hogy „egy jó nyelvtörvényt ő nem ellenez”. Ezzel azt is kétségtelenné tette a hozzáértők számára, hogy (a) a magyar érdekek védelmére tudatlansága miatt teljesen alkalmatlan, s (b) az „English only”-val példálózó szlovák nacionalisták nem hiába próbálták a magyarokat orruknál fogva vezetni (lásd Kontra 1995/96: 360).
- Egy erdélyi magyar politikus nem túl rég azt a nyilatkozatot tette, hogy a székelyek tényleg nem tudnak elég jól románul, ezért szükséges lenne román anyanyelvű tanárokat alkalmazni a székelyföldi iskolákban. Politikusunk egy elektronikus levélben értesült arról, hogy mit gondol véleményéről egy hozzáértő pedagógus. Nincs felhatalmazásom a levél ismertetésére, legyen elég annyi, hogy érvei kifejtése után a tanár úr arra kérte a magyar politikust, hogy ne tegyen olyan nyilatkozatokat, amikkel árt az erdélyi magyaroknak...
- A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar tagozatának honlapján¹⁴ 2008. július 25-én azt olvastam egyebek mellett, hogy: „A Jogi Karon bár külön beiskolázási keretet biztosítunk a magyar anyanyelvű felvételizők számára, itt részben szakember hiány miatt, részben a szakteremtéséből fakadóan az oktatási nyelv nagyrészt román.” Ez a szöveg azt sugallja, hogy a jogász szakma természetéből fakad, hogy a képzés nyelve csak az államnyelv lehet, ami nyilvánvaló dezinformáció.¹⁵

¹⁴ <http://www.ubbcluj.ro/hu/linia-hu/maghiara.html>.

¹⁵ Jim Cummins (1991) szerint nem csak az dezinformáció, amikor valaki politikai célokból tudatosan hamis információkat terjeszt, hanem az is, amikor

Ha a magyar tagozatvezető rektorhelyettes kicsit is utána nézett volna a jogászképzés és a tannyelvek kérdéseinek, akkor ezt nem írta volna le. A Barcelonai Egyetemen a jogászképzés 40%-ban katalánul és 60%-ban spanyolul folyik (l. Kontra, szerk., 2005: 27) – ennek az információnak a begyűjtéséhez nem kell több erőfeszítés a magyar egyetemi tannyelvpolitikáról szóló könyv átlapozásánál.

- Ugyanezen a honlapon ugyanez a rektorhelyettes elmondja, hogy ő maga kezdeményezte, „hogya a magyar tagozatos hallgatók valamenyinyi szakon lehetőséget kapjanak választható tárgy keretében a román szaknyelv elsajátítására”. Ebből jól látszik, hogy a rektorhelyettes azt hiszi, a román szaknyelveket el lehet úgy sajátítani, ahogy ő ezt kezdeményezte. Ezt a kezdeményezést azonban a tannyelv kérdéseire valamelyest konyító egyetemi ember nem pártolná. Tudjuk ugyanis, a szakirodalomból éppúgy, mint a jó két- vagy többnyelvű egyetemek gyakorlatából, hogy az ilyen szaknyelvi órák (pláne választható tárgy keretében) teljességgel alkalmatlanok a szakmájukat két nyelven s magas szinten művelni képes szakemberek kiképzésére. A kolozsvári magyar tagozatvezető rektorhelyettes, amikor ilyesmit kezdeményez, csak azzal mentheti tettét, hogy nem ismeri a számára is jól hozzáférhető könyvet a magyar (s így többek közt a romániai magyar) egyetemi tannyelvpolitika ágas-bogas kérdéseiről.
- Amikor 2006-ban egy magyarországi parlamenti párt a szlovák-magyar megbékélést kívánta elősegíteni egy szlovák televíziókban bemutatott filmcsekével, ami nyelvileg és kulturálisan olyan hibáktól hemzsegett, amik csak megerősíthették a szlovákoknak a magyarok arroganciájáról meglévő képzeteit, s aminek láttán a szlovákiai magyarok azt gondolták: de jó volna, ha a magyarországi pártok nem akarnák „segíteni” őket. A filmben tündöklő magyarországi parlamenti képviselőben föl sem merült, hogy a munkatársai által készített film ilyen hatást kelthet. (Az – talán szabad ennyire empatikusnak lennem – végképp nem jutott eszébe, hogy saját maga győződjön meg, előre, arról, hogy szándékai szerinti, vagy azokkal épp ellentétes hatást keltő politikai bővliban szerepel-e.)
- Amikor azt olvastam, hogy Kárpátalján a magyar állami oktatási-nevelési támogatás egy részét ukrán osztályokba járó magyarok kapják.

a hamis információt terjesztő politikusoknak, értelmiségieknek, tanároknak, újságíróknak vagy papoknak nincs mentségük tudatlanságukra, mert a releváns információk jól hozzáférhetőek. (L. még Kontra 2003: 510–511.)

Csernicskó (2009) idézi a *Kárpátalja* c. hetilapból a következőket (2009. március 6., 4. lap): „Kérdés, ilyen körülmények között mennyire ösztönözheti a magyar szülőket a magyar iskola választására ez a magyar állami támogatás, mondjuk a beregszászi járási Bakosban, ahol a helyi ukrán iskolában korábban a magyar osztályokba járó gyerekek mellett az ukrán osztályokba járók is megkapták az oktatási-nevelési támogatást arra hivatkozva, hogy vasárnapi iskolába járnak – a felerészben magyarok által lakott faluban érdeklődés hiányában megszűntek a magyar osztályok. Mi jöhet ezután? Most már például azoknak a szülőknek is jár támogatás (ha hittanra jár gyerejük), akik külön kérvényezték az ukrán osztályok megnyitását olyan színmagyar falvakban – ahol eddig csak magyar iskola működött –, mint Nagydobrony, Szürte, Bótrágy, Verbóc, Kisbégány?”

Az a tapasztalatom, hogy a magyarországi és a környező országokban működő magyar politikusok nyelvi kérdésekben komoly kockázati tényezőt jelentenek mindannyiunk számára (lásd Kontra 2009), de ezt sem ők nem tudják magukról, sem az őket megválasztó, működető, megfizető magyarok. Ami e politikusok fölkészületlenségét illeti, véleményemmel nem állok egyedül. Idézem Petőcz Kálmánt (2009): „Az államnyelvtörvény módosításának elfogadása után a szlovákiai magyar politikusok siettek bejelenteni, hogy az új jogszabályt megtámadják az Alkotmánybíróságon. Ehhez azonban először tüzetesen át kellene tanulmányozniuk a taláros testület 1997-ben hozott döntését. Ugyanis az utóbbi két hétben mindkét párt politikusai többször tettek olyan kijelentéseket, melyekből kiviláglik, hogy az 1997-es határozatot nem olvasták. Például elmondták, hogy a bírágokról szóló rendelkezést a kassai székhelyű bíróság egyszer már alkotmányellenesnek ítélte. Ez azonban nem igaz, ellenkezőleg: a testületnek nem volt a bírágok kiszabása ellen semmilyen kifogása. Ilyen szakmai bakival indítani egy életbevágóan fontos kezdeményezést már-már dilettantizmusra vall.

Arról nem is beszélve, hogy a legtöbb magyar politikus (főleg Magyarországon) mintha most vette volna észre, hogy Szlovákiában érvényben van egy államnyelvtörvény elnevezésű jogszabály. Pedig azt már 1995 novemberében elfogadták, most csak »javítottak« rajta. Azokból a rendelkezésekből, amelyeket a politikusok most bírálnak, sok már a régi nyelvtörvényben is benne volt. Nyolc év alatt nem zavart a törvény senkit?”

Szóval az a véleményem, hogy nagy bajban vagyunk, mert politikusaink sokszor komoly károkat okoznak nekünk, s ezt sem ők, sem választóik

nem tudják. Ha minden megy tovább, mint eddig, akkor semmi jóra nem számíthatunk. Első lépésként talán el kellene kezdeni a folyamatok precíz kritikai elemzését. Ebben tán a *Regio* is jeleskedhetne. Jó az, ahogyan Szerbhorváth György megkritizálta Hajnal Virág és Papp Richárd könyvét a 2008/4. számban, de hol vannak az elmúlt 20 év magyar kormányainak kritikái? Hol az RMDSZ kritikája? Vagy a többi kisebbségi magyar párté? Hol az MKP 2002. évi választási programjának a kritikája, amelyből kitesztett, hogy a párt szorgalmazni fogja Szlovákia csatlakozását A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájához, holott a Charta 2002. január 1-től hatályos volt Szlovákiában? Hol van annak a magyar támogatási rendszernek a kritikája, amely nem tesz különbséget egy táncscsoport támogatása, egy méhész egyesület támogatása és egy magyar fordító hálózat kiépítése között, holott csak az utóbbitól remélhető, hogy kialakuljon a magyar hivatali nyelvhasználat ott, ahol kialakulhatna? 2009. július 27-én, amikor ezt írom, a szlovák nyelvtörvény elleni tiltakozó-kavalkád szédít s egyben rémiszt el, szép feladat lenne ennek az ötletrohamnak a szakmai (értsd szociolingvisztikai) és politikai elemzése. (Jó doktori értekezést is lehetne írni erről. Attól tartok, hogy egy Bécstől nyugatra élő, magyarul nem is túl jól tudó nem-magyar ebben évekkel meg fogja előzni az első magyart. Nem először.) Ha erre az a válasz, hogy mindenki függ valakitől vagy mindenkitől, akkor tájainkon a kritikának nem terem fű. Szomorúan emlékszem egy hajdani fiatal kollégánkra a Budai Várból, aki később magyar kultúrdiplomataként arról tájékoztatott engem, hogy ha a *Süilt galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika* c. 2005-ös, Somorjában kiadott könyvben olvasható szerkesztői gondolataimat kinyomtattuk, akkor ő ezt magyar kormánytisztviselőként nem tudja támogatni. Szó sem volt érdemi vitáról, de nyilvánvalóvá tette fiatal tisztviselőnk, hogy mi merre, mi meddig. Mindeközben nem a magyarok esélyei voltak érdekesek, hanem a tisztviselő munkaviszonya.

HIVATKOZÁSOK

Bárdi Nándor–Papp Z. Attila. 2003. „... továbbra is elsősorban szak-szerkesztő vagyok” Beszélgetés Tóth Károllyal, a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet vezetőjével. *Regio* 2003/3: 246–265.

- Csapó Benő. 2008. A közoktatás második szakasza és az érettségi vizsga. In: Fazekas Károly–Köllő János–Varga Júlia (szerk.), *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért 2008*, 71–93. Budapest: ECOSTART.
- Cserniczkó István. 2009. 12 pont a magyar nyelv és közösség kárpátaljai jövője érdekében: előkészület egy megbeszéléshez. Kézirat. Beregszász, 2009. március 7.
- Cummins, Jim. 1991. The Politics of Paranoia: Reflections on the Bilingual Education Debate. In: García, Ofelia (ed.), *Bilingual Education: Focusschrift in Honor of Joshua A. Fishman on the Occasion of his 65th Birthday*, 183–199. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Hunčík Péter. 2003. Etnikai immundeficit szindróma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/1: 159–170.
- Kontra, Miklós. 1995/96. English Only's Cousin: Slovak Only. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 345–372.
- 2003. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 2003/4: 504–511.
- 2009. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is. *Korunk* 2009/5: 87–95.
- (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a kisebbségi magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra, Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Várady (eds.), 1999. *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press.
- Petőcz Kálmán. 2009. A nyelvtörvény utóélete. *Új Szó* 2009. július 14. (<http://ujso.com>)
- Szerbhorváth György. 2008. Eltévedtek. Hajnal Virág – Papp Richárd: Közélebből is távol – magyar világotok a Vajdaságban. *Regio* 208/4: 243–253.
- Szilágyi N. Sándor. 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.